

З інших юридичних наук

УДК 340.151

ДЯЧИШИН Я., Львівський державний університет внутрішніх справ**ОСНОВНІ РИСИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ:
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ**

Анотація. У статті проаналізовано основні риси правової системи України; розглянуто окремі аспекти періодів її розвитку як суверенної, демократичної та правової держави.

Ключові слова: правова система, праворозуміння, типи правових систем, суспільство, право, держава..

Аннотация. В статье анализируются основные черты правовой системы Украины; рассматриваются отдельные аспекты периодов ее развития как суверенного, демократического и правового государства.

Ключевые слова: правовая система, правопонимание, типы правовых систем, общество, право, государство.

Summary. Research of indicators of informational safety as basic index of its state.

Keywords: indicator, informational safety, computer-related crime, computer terrorism, properties of information..

Постановка проблеми. Правова система України нині переживає складний період: відбувається створення абсолютно нової правової системи суверенної незалежної демократичної держави. В ідеалі це повинно відбуватися, з одного боку, з урахуванням сучасних глобалізаційних процесів, а з іншого – з повагою до власних самотутніх особливостей і тенденцій розвитку. Заразом і в нашій системі права, і в нашій пересічній та професійній правосвідомості зберігається значна кількість стереотипів, які залишилися ще від радянської соціалістичної правової системи, що зумовлює двоїсте ставлення до різних правових інститутів [1, с. 125]. Саме тому екскурс в історію української правової системи, визначення її місця у світовому геоправовому просторі, облік самотутніх її особливостей особливо актуальні нині у зв'язку з докорінними перетвореннями, що відбуваються на сучасному етапі в Україні.

Метою статті є дослідження рис правової системи України.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні рис української правової системи вкрай важливо дотримуватися принципу історизму. Якщо перефразувати класиків марксизму-ленінізму, можна стверджувати, що кожне явище потрібно розглядати лише “а) історично, б) лише у зв'язку з іншими (як правило, однорідними) категоріями; в) тільки у зв'язку з конкретним досвідом історії” [2, с. 329]. До того ж безумовною вимогою марксистської теорії є постановка питання в певні історичні рамки, а потім, якщо йдеться про одну країну, врахування конкретних особливостей, що відрізняють цю країну від інших в межах однієї історичної епохи. Наприклад, у юридичній літературі панує думка, що українське право історично розвивалося як частина континентального права і є найбільш близьким до його німецької гілки. Загалом можна простежити вплив німецького права на розвиток конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права та процесу України [3, с. 12].

Вітчизняні суспільствознавці та правознавці в недавньому минулому далеко не завжди дотримувалися цих вимог у дослідженнях соціальних явищ, зокрема державно-правових, не враховувались конкретні особливості, за якими ця країна відрізнялась від інших держав [4, с. 16]. Категорично неприпустимо недооцінювати і відкидати принцип історизму в оцінці вітчизняної правової системи. У пострадянський період у висловлюваннях політиків, а також у публіцистичній літературі зустрічаються судження про те, що потрібно зруйнувати радянську, а потім створити принципово нову правову систему, ігноруючи досвід минулого, з чим ми абсолютно не згодні.

У загальному вигляді під історизмом розуміють “спосіб теоретичного дослідження складних систем, що розвиваються відповідно до їх походження і тенденцій розвитку в єдності минулого, теперішнього і майбутнього” [2, с. 68]. Ці положення мають принципове значення у процесі дослідження такого феномену, як сучасна українська правова система суспільства. Важливо простежити історичний розвиток кожного з її компонентів (правової доктрини, законодавства, правозастосовної та іншої юридичної практики, національної правової ментальності та правової культури), а потім – системи загалом, оскільки “до будь-якого питання можна ретельно підійти, лише кинувши історичний погляд на весь його розвиток” [5, с. 11-12].

Українська правова система має довгу історію і своїм корінням сягає глибоких підвалин національної культури та державності. Найбільш давніми джерелами українського права вважаються звичаї слов'янських племен. Із розпадом первіснообщинного ладу і виникненням князівств, звичаї перетворилися на звичаєве право, набули формально визначеного характеру, стали санкціоновані державою і перейшли під її охорону. Формами права в той час були грамоти, купчі, своєрідні юридичні факти (наприклад, “Посадження князя на престол”). Ще одним важливим джерелом українського права були князівські договори з іноземними державами і через них – рецепція чужих законів.

Складний вплив на розвиток українського права і становлення української правової системи мало прийняття 988 р. Руссю християнства. У той час від Візантії було перейнято низку кодексів, а також уведено нове – церковне право, яке регулювало переважно питання сім'ї та шлюбу. Та хай там що, з упевненістю можна сказати, що прийняття Руссю християнства не призвело до повного відмирання національного права, яке зберегло і деякою мірою навіть усталило свою традиційно-звичаєву основу [6].

В XI ст. було підготовлено великий комплексний законодавчий акт, що і регулює відносини власності, і визначає покарання за той чи інший злочин, – “Руська правда”. Ця пам'ятка постала з таких джерел, як: князівські статuti, звичаєве право і візантійські акти права. Принцип демократії, що супроводжує українську державу з найперших кроків його самостійного існування, історично був пріоритетним, бо спирався на своєрідний механізм побудови держави – територіально-земельну, а не індивідуально-васальну^{*}, як це мало місце у феодальних державах Західної Європи.

Відповідно до цього можна виділити такі особливості в історичному розвитку української держави, які визначили подальший розвиток вітчизняної правової системи:

територіально-общинна організація влади та відсутність феодального роздроблення держави в тому вигляді, як це було властиво західноєвропейським країнам;

наявність у системі влади демократичної складової.

^{*} Феодальне право-привілей стало юридичною основою феодальної держави, див. [7, с. 90].

На відміну від інших соціальних явищ, правовій системі складніше приховати свою якісну визначеність. На переломних рубежах розвитку (особливо на початковому етапі переходу) її ціннісна спрямованість яскраво виражена. Це дозволяє визначити момент виникнення непримиренної суперечності між застарілою правовою системою і новими суспільними потребами. Поки ця суперечність дозріває, відбувається нагромадження внутрішньої напруженості правової системи. Вирішення суперечності припадає на перехідний період, коли одна типологічно однорідна правова система змінюється якісно протилежною. Стара правова система стає неприйнятною для задоволення нових запитів суспільства, запас її творчої енергії гасне, а здатність відображати нові соціальні явища слабшає.

Виникає потреба у створенні нових засобів і способів правового опосередкування суспільного розвитку. Якщо результати впливу зовнішнього середовища перевищують можливості функціональних змін правової системи, вона вступає у тривалу і повну смугу перехідності (так звані кризові явища). Водночас на рівні більш глобальних соціальних систем відбуваються схожі процеси. Системна криза вражає усі сфери життєдіяльності суспільства та свідчить про вичерпання можливостей саморозвитку попереднього політичного й економічного ладу. Колишній тип розвитку суспільства втрачає свій потенціал, і всі основні соціальні компоненти – економіка, політика, культура – приходять у стан взаємної невідповідності. Колишній лад руйнується, а разом з ним і соціальні явища. Саме такі зміни і відбувалися в Україні на зламі 80 – 90-х років ХХ ст.

Виявивши свої переваги перед застарілими аналогами, типологічно нові компоненти правової системи витісняють архаїчних попередників, перетворюють відповідно до своєї внутрішньої сутності всі правові явища, що мають місце в суспільстві. Деякі з них ліквідуються, інші – докорінно перетворюються, ще інші – доводяться до високого ступеня розвитку, а є й такі, що створюються вперше.

Глибина змін, їх швидкість і масштаби свідчать про системну трансформацію правової дійсності. Під впливом нових цілей правової системи основні її компоненти по-новому переструктуровуються, закріплюючи і породжуючи новий тип суспільних відносин. Модернізована цільова орієнтація правової системи заявляє про себе формальною допомогою прийняття пакету нових законодавчих актів, а також істотними змінами і деформаціями системи суспільних відносин, викликаними новим правовим впливом.

Взаємозалежність усіх компонентів правової системи настільки сильна, що докорінна зміна навіть одного з них викликає необхідність зміни сусідніх складників, так порушується стабільність системи загалом. І справді, варто змінити ідеологічний курс країни, як всі інші елементи правової системи почнуть приводитися у відповідність з ним. Ті ж закономірності справедливі в рамках окремо взятого компонента. Наприклад, варто було 1991 р. прийняти перші українські Закони “Про власність”, “Про підприємства в Україні”, “Про підприємництво” [8, с. 9], як уся система права стала кардинально перебудовуватися відповідно до цінностей ринкової економіки, набуваючи нестабільності в процесі змін.

Нестабільний стан правової системи в перехідний період пов’язаний зі значною поширеністю і регулярністю вияву дезорганізуючих систему чинників. Зростає питома вага правопорушень, виникають нові колізії правових норм, послаблюються системні зв’язки. Іншими словами, деформації охоплюють усю правову систему, відтворюючи її нестабільність. Доти, доки нова сутність правової системи суспільства не дозріла, не

сформувалася остаточно, сама правова система не може вважатися добудованою й остаточно впорядкованою.

У контексті вищенаведеного вважаємо слушною думку В. Синюкова, який відзначає, що “самобутність правової системи зумовлена не тільки техніко-юридичними, формальними ознаками, але й глибокими соціальними, культурними, державними основами розвитку народу” [9, с. 36]. Такими засадами, що зумовлюють своєрідність української правової системи і мають методологічне значення у її вивченні, на наш погляд, є:

самобутність української державності, взаємний зв’язок державних інститутів, функцій, політичної ідеології, права, економіки, культури, з одного боку, і суспільних відносин – з іншого;

всеосяжний зв’язок права з традиційними особливостями православної релігії, що ставило акцент у праві на духовному житті людини з відповідними етико-моральними категоріями – гуманізм, людська гідність^(**) тощо;

характерні умови економічного життя, якому традиційно властиві колективні форми господарювання, що ґрунтуються на натуральному виробництві, взаємодопомозі і традиціях місцевого самоврядування (до більш пізніх форм такого об’єднання можна зарахувати селянську громаду, колгосп тощо). Особисті претензії індивіда, його права та інтереси завжди поступалися духу соборності і принципам колективізму.

Потрібно відзначити, що українська правова система за досить короткий проміжок часу кілька разів зазнала стресових впливів: перехід від класового до загальнолюдського розуміння права спричинив кардинальний злам правової системи суспільства на початку 90-х років; ставши на нові рейки у правовому розвитку (і не тільки у правовому), активно вдаючись до дозвільного (диспозитивного) методу правового регулювання, ми мимоволі долучилися до процесу глобалізації. Це ставить перед українською правовою системою два діалектично взаємозалежні завдання: а) зберегти самобутність правової системи; б) органічно долучитися до процесу уніфікації окремих елементів правових систем. Для цього потрібно переосмислити теорію правої системи, відійти від хибного консерватизму в цій галузі і, в разі потреби, виділити нові підсистеми правової системи, здатні краще адаптуватися до правових реалій і відображати юридичну дійсність.

На початку третього тисячоліття людство перебуває в кардинально новій ситуації порівняно зі становищем, що існувало впродовж досить тривалого радянського періоду. Внаслідок останніх демократичних перетворень у правовому просторі України відбулися радикальні зміни: почалася побудова правової держави, державно-правова політика орієнтується на повагу і захист прав людини, проголошені і впроваджуються в життя принципи законності, презумпції невинуватості тощо. Однією зі складових компонент цього процесу є також ефективне функціонування української судової влади відповідно до визнаних європейських стандартів, або, як визначають європейські інституції та науковці, “європеїзація” українських судів [11, с. 300].

Отже, як слушно зазначає провідний теоретик права, Н. Оніщенко, “правовий порядок прямує від сваволі й несправедливості до правової регламентованості, юридичної захищеності свобод, тобто до правової держави. Головне завдання права – забезпечити справедливі взаємовідносини людей, що живуть у державно-організованому суспільстві і прагнуть усвідомленого справедливого правопорядку. Право не лише співвідноситься з інтересами, цінностями – підставами суспільної оцінки

^(**) Ці терміни беруть свій початок від концепції Цицерона: *humanitas* – “передумова гуманізму”, див. [10, с. 10].

права, а й сприймає їх, забезпечуючи тим самим власне сприйняття, тобто правові (правопізнавальні) конструкції за змістом багато в чому повинні збігатися з іншими соціальними орієнтирами й регуляторами” [12, с. 245].

Прийнята в підсумку всенародного голосування Конституція України закріпила, окрім вищеназваних положень, політичний плюралізм, альтернативність виборів, рівне визнання і захист усіляких форм власності. До того ж відбуваються процеси, здатні докорінно змінити картину світу, місце і роль у ньому людини. Йдеться про фундаментальні зміни в технічній, інформаційній, економічній, правовій сферах, які ламають політико-правові підвалини та державні кордони на користь глобальних структур.

Якщо узагальнити всі ці процеси в єдине ціле, довести їх до загального знаменника, то можна углядіти тенденцію до інтеграції, уніфікації, виживання суверенітету, подолання особливого і самотнього в тій чи іншій сфері суспільного буття. На перший погляд, усе це вкладається в рамки загальноприйнятого класичного трактування права як міри, що забезпечує загальні інтереси всього суспільства. У дійсності збіг соціального прогресу з природою права дає небачені раніше перспективи тому образу права, який був сформований у більшості розвинених країн ще до кінця ХХ ст. Ми стаємо свідками створення складних і високотехнічних правових структур. Високими темпами вдосконалюється і збільшується в обсягах законодавчий масив, підвищується соціальна престижність юридичного апарату, прогресує міжнародне право. Та попри таку тенденційність державного курсу зберігаються і навіть множаться такі негативні явища, як: безпрецедентне зростання злочинності, масові порушення прав людини, найглибше відчуження особистості від влади і держави.

Зростання цих явищ має місце поряд з колосальним збільшенням бюрократичного апарату, числа правоохоронних і наглядових органів, фінансових витрат державного механізму.

Окрім цього, на межі століть гостро відчувається дефіцит нових юридичних ідей, особливо віри в чинне право. Найпопулярніші заклики і висловлювання зводяться до тези “добрі закони – основа добробуту і процвітання держави”; звучать вимоги ввести “диктатуру закону”. У засобах масової інформації неодноразово акцентується увага на позитивному характері впливу диктатури закону на соціальне життя. Однак, як засвідчує практика, ніякою диктатурою, навіть з найсвітлішими цілями, не можна створити стабільний і стійкий правопорядок.

У цьому контексті наведемо позицію В. Синюкова, який вважає, що сама ідея примусового нав’язування чинного законодавства свідчить про кризу панівної правової ідеології, нездатність сучасного права обходитися без механізмів втілення законів у життя суспільства [13, с. 11]. Наявні ідеологічні установки у правовій сфері є виразниками нерозуміння політичною елітою дійсної ситуації у правовій сфері суспільства.

Хай там що, роль права в житті сучасного українського суспільства різко зросла. Саме запровадження права в систему соціальних регуляторів, відповідна нормотактика на певному етапі розвитку забезпечують підвищення його суспільної значущості, цінності й ефективності як однієї з форм вираження й самостійного універсального засобу задоволення потреб та інтересів індивідів і соціальних структур [14, с. 22]. Збільшується кількість правової інформації, значно більше приймається різноманітних правових приписів, підвищився статус низки нормативних актів. Це пов’язано з тим, що наше суспільство – фізичні та юридичні особи – активніше стали використовувати право для вирішення повсякденних завдань, усунення різноманітних розбіжностей, більше

стали цінувати юридичні засоби і правові методи. Усе це в підсумку приводить до підвищення рівня соціальної значущості та пристосованості юридичних інститутів до реалій сучасного життя, спаду недовіри до права загалом.

Висновки.

Короткий аналіз особливостей перехідних типів держави і права та спричиненої ними проблемної ситуації має досить важливе не тільки фактологічне і теоретичне, але й методологічне значення. Допмагаючи об'єктивно і всебічно пізнати зміст і форми перехідного періоду – вельми складного й суперечливого, пов'язаного з болісним вибором шляху подальшого розвитку стану держави, правової системи та самого суспільства, такий аналіз сприяє встановленню правильного діагнозу хворобливого стану права і правової системи, а отже, і визначенню найефективніших шляхів, методів і засобів формування правової системи суспільства на основі ідей справедливості і раціональності.

Не ставлячи перед собою завдання розкрити такі шляхи і методи, відзначимо, що реальна можливість альтернативного вибору шляху розвитку передбачає необхідність всебічного аналізу конкретної історичної ситуації, об'єктивного обліку реального співвідношення суспільних сил, світоглядного бачення інтелектуальною елітою і можновладцями прогресивної лінії розвитку суспільства. Іншими словами, вибір оптимального варіанта розвитку – це складна і багатогранна теоретико-методологічна проблема, розв'язання якої передбачає використання всього арсеналу методів пізнання і конструювання державно-правової системи.

Вищевикладене, звичайно ж, не відображає всього різноманіття масштабних змін, викликаних реформами, що розгорнулися в країні. Однак здійснений аналіз дозволяє визначити онтологічні аспекти права, вплив на правову систему чинників, що детермінують перехідні процеси. Так, стає очевидно, що низка особливостей перехідного стану безпосередньо (або опосередковано) впливає на методологічні і ціннісні орієнтації під час конструювання правової системи. Скажімо, зниження життєвого рівня більшої частини населення країни, зростання злочинності, корумпованості чиновників актуалізують аксіологічну компоненту правової системи, а отже, і методів її побудови. А така особливість перехідного періоду, як ігнорування принципу історизму, призводить до етатизму, тобто бажання радикально змінити сформований соціальний лад (а відповідно і правосвідомість, і законодавство) та створити новий, який не лише кращий від колишнього (зі збереженням всього цінного, що було раніше), але вільний від усіх виявів минулого. Такий підхід, як відомо, уже призвів до зіткнення поколінь, результатом чого є виведення з активного творчого і цивільно-правового життя цілих верств населення.

Зрозуміло і те, що етатизм та внутрішньо пов'язаний з ним соціально-політичний і правовий радикалізм мають соціальну і правову цінність тільки в тому випадку, якщо ґрунтуються на методології і цінностях, здатних створити законодавчу базу, яка відповідає принципу об'єктивності права, прагнення використовувати правову систему, щоб допомогти всім, хто потребує допомоги права, аби встановити справедливість та рівноправність. Саме такі шляхи розвитку правової системи суспільства припускають методи не шокової терапії, а раціонального та поетапного конструювання її елементів для побудови незалежної, суверенної, а отже, і правової держави.

Використана література

1. Цветкова Ю. Місце правового звичаю у правовій системі України / Ю. Цветкова // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 12. – С. 125-128.

2. Ленин В.И. Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. – 1970. – Т. 39. – 496 с.
3. Копиленко О.Л. Україна-Німеччина: погляд на законодавство, шляхи його вдосконалення та зближення в рамках європейського права / О.Л. Копиленко // Україна-Німеччина : розвиток законодавства в рамках європейського права : матер. укр.-нім. правового семінару (м. Київ, 21–22 вересня 2005 р.). – К., 2005. – С. 12-14.
4. Глебов А.П. Российское государство и правовая система: современное развитие, проблемы, перспективы / А.П. Глебов ; под ред. Ю. Н. Старилова. – Воронеж, 1999. – 254 с.
5. Черткова Е.Л. Историзм как принцип диалектической логики / Е.Л. Черткова // Вопросы диалектической логики : принципы и формы мышления ; под ред. Л.П. Шептулина. – М., 1985. – С. 11-12.
6. Історія цивілізацій. – Режим доступу : [//www.mestectvo.com/istoriya-ukraini/kievskarus.html](http://www.mestectvo.com/istoriya-ukraini/kievskarus.html)
7. Сухонос В. Організаційно-правовий вимір держави постіндустріального суспільства: методологічний аналіз / В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 88-90.
8. Господарське право України : навчальний посібник. – К. : Прецедент, 2006. – 346 с.
9. Синюков В.Н. Российская правовая система : введение в общую теорию / В.Н. Синюков. – Саратов, 1994. – 204 с.
10. Історія української культури : навчальний посібник ; за ред. О.Ю. Палової. – [2-е вид., перероб. та допов.]. – К. : Центр учб. л-ри, 2013. – 340 с.
11. Петров Р. Європеїзація української судової системи як складова євро інтеграційної політики України / Р. Петров // Право України. – 2012. – № 1/2. – С. 300-306.
12. Оніщенко Н.М. Правова система та інші правопізнавальні конструкції: співвідношення та взаємообумовленість / Н.М. Оніщенко // Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження) : монографія. – К. : Фенікс, 2007. – С. 240-255.
13. Синюков В.Н. Россия в XXI веке : пути правового развития / В.Н. Синюков // Журнал российского права. – 2000. – № 11. – С. 9-20.
14. Оніщенко Н. М. Інформаційно-правовий простір: проблеми формування, розвитку, аналіз позитивних і негативних впливів на правосвідомість суспільства та особистості / Н.М. Оніщенко // Віче. – 2012. – № 17. – С. 20-23.

~~~~~ * * * ~~~~~